

Аномальна поведінка теплопровідності власних сегнетоелектриків в околі точки Ліфшиця

О.О. Бокотей, Ю.М. Височанський

Науково - дослідний інститут хімії та фізики твердого тіла,
Ужгородський державний університет, 294000, Ужгород, вул.Волошина, 54

Проаналізована температурна залежність коефіцієнта теплопровідності сегнетоелектричних кристалів сімейства $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}_6$. Показано, що зміна теплопровідності цих кристалів при наближенні до температури фазових переходів (ФП) в суттєвій мірі визначається температурною залежністю групової швидкості короткохвильових акустичних фононів. Така залежність зумовлена "відштовхуванням" дисперсійних гілок м'яких оптичних та акустичних фононів при ФП у власних сегнетоелектриках поблизу точки Ліфшиця на діаграмі станів.

Аналіз температурної залежності фононної теплопровідності кристалів в околі структурних фазових переходів ускладнений внаслідок специфіки граткового ангармонізму в конкретних системах [1]. Для сегнетоелектриків сімейства $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}_6$ наявна сукупність даних про їхні термодинамічні та динамічні властивості [2], що сприяє опису механізмів теплового опору в залежності від температури та хімічного складу кристалів. В роботі [3-5] досліджені температурні залежності коефіцієнта теплопровідності $\lambda(T)$ цих кристалів та виконаний їх традиційний аналіз в наближенні суперпозиції обернених часів релаксації для різних механізмів розсіювання. Однак аномалії $\lambda(T)$ в околі ФП потребують подальшого дослідження. Важливо врахувати близькість переходів до точки Ліфшиця на діаграмі станів [2]. Ця особливість проявляється через сильну взаємодію плоскої дисперсійної гілки м'яких оптичних фононів з акустичними фононами, що підтвердили експерименти по когерентному непружному розсіюванню теплових нейтронів в кристалах $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}_6$ та $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{Se}_6$ [6,7]. Однак динаміка ФП в цих кристалах ускладнена наявністю релаксаційної складової, що спостерігається у вигляді «центрального піку» в спектрах розсіювання світла та нейтронів [2,6,7]. Калориметричні [8] та рентгеноструктурні [9] дослідження свідчать, що пов'язані з нестабільністю м'якої оптичної моди переходи типу зміщення в кристалах $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}(\text{Se})_6$ також характеризуються складовою порядок-безпорядок в параелектричній фазі катіони

Sn^{2+} займають розупорядковано позиції, що задаються двомінімумним потенціальним рельєфом. Таким чином, квазігармонічні моделі очевидно недостатні для досить повного опису механізмів теплового опору кристалів типу $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}_6$.

Змішаний характер ФП, тобто прояв характерних особливостей для переходів обох типів - типу зміщення та типу порядок-безпорядок, дає підстави враховувати при аналізі теплопереносу як важливу роль взаємодії віток оптичних та акустичних фононів, так і наявність додаткового механізму розсіювання, зумовленого розупорядкуванням в катіонній підгратці кристалів типу $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}_6$. В цій роботі проаналізуємо прояв у вигляді аномалій $\lambda(T)$ сильної взаємодії фононних гілок, зумовленої близькістю ФП у досліджуваних власних сегнетоелектриках до точки Ліфшиця.

Температурна поведінка коефіцієнта теплопровідності монокристалів типу $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}_6$ та твердих розчинів на їх основі досліджувалась на автоматизованій установці ТАУ-2 з стабілізацією температури біля 1 мК та похибкою вимірювань біля 1-2 % [3-5]. Співставлені аномалії на температурних залежностях коефіцієнта теплопровідності в околі ФП, які мають різний характер і відбуваються при різних температурах (в масштабі температури Дебая Θ_D). На рис. 1 проілюстровано таке співставлення залежностей $\lambda(T)$ для напрямку [100] для кристалів потрійних сполук із системи $\text{Sn}(\text{Pb})_2\text{P}_2\text{S}(\text{Se})_6$, а також для скла $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{Se}_6$ та для твердих розчинів. Усі залежності на площині $\lambda - T$ розміщені в

межах області, що знаходиться нижче кривої $\lambda(T)$ для кристалу $Pb_2P_2S_6$, та вище кривої $\lambda(T)$ для скла $Sn_2P_2Se_6$. Остання крива характеризує мінімально можливе значення теплопровідності для сполук досліджуваного типу, оскільки в склі довжина вільного пробігу короткохвильових фононів обмежується розміром зони структурної кореляції, що близький по величині до 5-10 Å. При високій температурі ($T > 400$ K) залежності $\lambda(T)$ для всіх досліджуваних кристалів і скла наближаються до значення $0.5 \text{ Вт м}^{-1}\text{К}^{-1}$.

Цей факт є безпосереднім свідченням про те, що температурна залежність коефіцієнта теплопровідності кристалів типу $Sn_2P_2S_6$ при $T > 2\Theta_D$ відхиляється від закону Ейкена внаслідок зменшення середньої довжини вільного

пробігу l теплонесучих фононів до мінімальної величини. В наближенні Дебая можемо вважати [1]: $l = 1/3 (C_p v_{\text{сер}} l)$, де C_p - ізобарична теплоємність кристалу. Як відомо, $l = v_{\text{сер}} \tau$, де τ і $v_{\text{сер}}$ - середні значення часу життя та групової швидкості фононів. Згідно спектроскопічних даних для кристалів типу $Sn_2P_2S_6$ при $T \sim 300 - 400$ K $\tau \sim 10^{-12}$ сек, тобто спостерігаються характерні для фононів значення τ . Для досліджуваних кристалів наявні низькоенергетичні плоскі гілки оптичних фононів. Цей факт зумовлює суттєву роль лінійної взаємодії короткохвильових оптичних фононів з акустичними фононами. "Відштовхування" дисперсійних фононних гілок є причиною малого значення $v_{\text{сер}}$ для фононів, що вносять основний вклад у

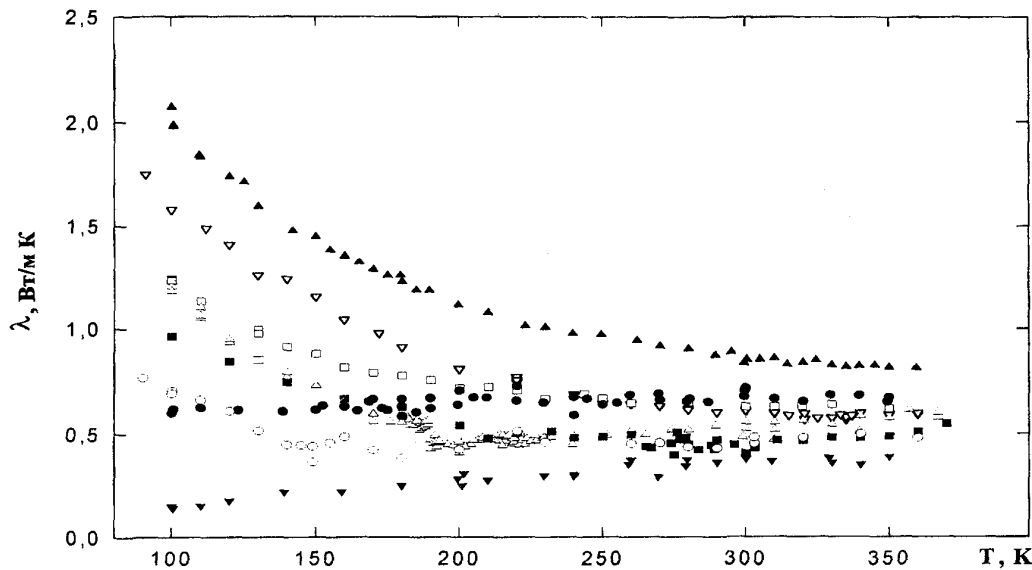

Рис. 1. Температурні залежності коефіцієнта теплопровідності кристалів системи $Sn(Pb)_2P_2S(Se)_6$ в напрямку [100]: $Pb_2P_2S_6$ - $\blacktriangle$, $Sn_2P_2S_6$ - $\blacktriangledown$, $Pb_2P_2Se_6$ - $\blacksquare$, $Sn_2P_2Se_6$ - $\blacktriangleleft$, $(Pb_{0,38} Sn_{0,62})_2P_2S_6$ - $\bullet$, $Sn_2P_2Se_6$ (скло) - $\blacktriangledown$, $Sn_2P_2(Se_{0,3}S_{0,7})_6$ - $\blacksquare$, $(Pb_{0,2}Sn_{0,8})_2P_2Se_6$ - $\blacksquare$.

перенесення тепла. Зменшення $v_{\text{сер}}$ дає можливість пояснити наявність мінімальних значень для l .

Із співставлення залежностей $\lambda(T)$ (Рис. 1) також слідує такий важливий висновок: в околі температур ФП для всіх кристалів коефіцієнт теплопровідності змен-

шується до мінімальної величини $\approx 0.5 \text{ Вт м}^{-1}\text{К}^{-1}$. Таким чином яскраво проявляється зростання ангармонізму кристалічної ґратки, зумовлене структурним ФП. Порівняємо, наприклад, залежності $\lambda(T)$ для кристалу $Pb_2P_2Se_6$, в якому відсутні ФП, та кристалу $(Pb_{0,2}Sn_{0,8})_2P_2Se_6$ з ФП другого ро-

ду із параелектричної в неспівмірну фазу при $T_i \sim 160$ К. Відношення цих залежностей (Рис. 2) ілюструє суттєве зменшення теплопровідності кристалів при наближенні температури до точки ФП. Значні аномалії $\lambda(T)$ спостерігаються також при ФП другого роду із параелектричної фази в сегнетофазу (T_0) для $(Pb_{0.4}Sn_{0.6})_2P_2S_6$ (Рис. 3), та при ФП другого роду (T_i) в околі точки Ліфшиця для $Sn_2P_2(Se_{0.3}S_{0.7})_6$ (Рис. 4).

Спільні риси аномалій теплопровідності при ФП в досліджуваних кристалах слідує:

- аномалії охоплюють широкий температурний інтервал, тобто зумовлений ФП ангармонізм динаміки кристалічної гратки суттєво проявляється при $|T_0(T_i) - T| \sim T_0(T_i)$;
- зумовлене фазовими переходами зменшення $\lambda(T)$ майже лінійно залежить від $|T_0(T_i) - T|$. Цей факт корелює з температурною залежністю частоти м'якої оптичної моди: $\omega^2 \sim |T_0(T_i) - T|$.

Наявність широкого мінімуму на температурній залежності коефіцієнта теплопровідності в околі температури структур-

$$\omega_{\pm}^2 = \frac{1}{2}(\omega_a^2 + \omega_o^2) \pm \frac{1}{2} \cdot \sqrt{(\omega_a^2 - \omega_o^2)^2 + \frac{4 \cdot a^2 q^2}{\rho \cdot m}} \quad (1)$$

де $\omega_a = \sqrt{\frac{c}{\rho}}$ - частота акустичних фононів,

$\omega_o = \sqrt{\frac{\alpha}{m}}$ - частота оптичного фонона, $\alpha =$

$\alpha_T(T - T_0)$, c - пружний модуль, ρ - густина, m - ефективна маса атомів сегнетоактивної підгратки кристалу, a - постійна взаємодії оптичного та акустичного фононів.

Температурна залежність групової швидкості фононів з "нижньої" гілки $\omega_-(q)$ отримана з наведеного вище співвідношення як $v_{гр} = d\omega_-/dq$. Для оцінки залежності $v_{гр}(T)$ використані характерні для кристалу $Sn_2P_2S_6$ параметри [1]: $c \sim 3 \cdot 10^{10}$ Н м⁻²; $m \sim 10^{-24}$ кг; $\rho = 3.9 \cdot 10^3$ кг м⁻³; $\alpha_T \approx 1.6 \cdot 10^6$ Дж м Кл⁻²К⁻¹; $a \sim 10^8$ м⁻¹ сек⁻⁴ кг². Розрахована температурна залежність групової швидкості фононів з вітки $\omega_-(q)$ при

ного ФП типу зміщення можна пояснити як результат суттєвого зниження середнього значення групової швидкості теплоносучих акустичних фононів при $T \rightarrow T_0(T_i)$. Результати досліджень [6,7] динаміки гратки кристалів $Sn_2P_2S_6$ і $Sn_2P_2Se_6$ методом когерентного розсіювання теплових нейтронів підтверджують можливість саме такої причини зростання теплового опору в цих матеріалах. Адже для вказаних сегнетоелектриків наявна досить плоска м'яка оптична гілка. При $T \rightarrow T_0(T_i)$ її частота зменшується у всій області хвильових векторів - від 0 до q_{max} . Внаслідок взаємодії оптичної гілки фононів з акустичними останні трансформуються і отримують більш "пологу" форму. При цьому зменшується групова швидкість короткохвильових акустичних фононів $v_{сер}$.

Для ілюстрації можливості виникнення суттєвої температурної залежності $v_{сер}$ може бути застосована модель Дворжака [10], що описує лінійну взаємодію оптичної та акустичної гілок фононів. Частоти взаємодіючих мод

$q = 0.3q_{max}$ (Рис.5) підтверджує припущення про зменшення середнього значення швидкості $v_{сер}$ короткохвильових акустичних фононів при $T \rightarrow T_0$.

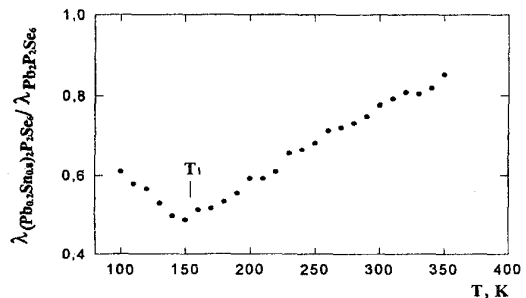

Рис.2. Зумовлена наявністю фазового переходу аномальна частина залежності $\lambda(T)$ для кристалу $(Pb_{0.2}Sn_{0.8})_2P_2Se_6$

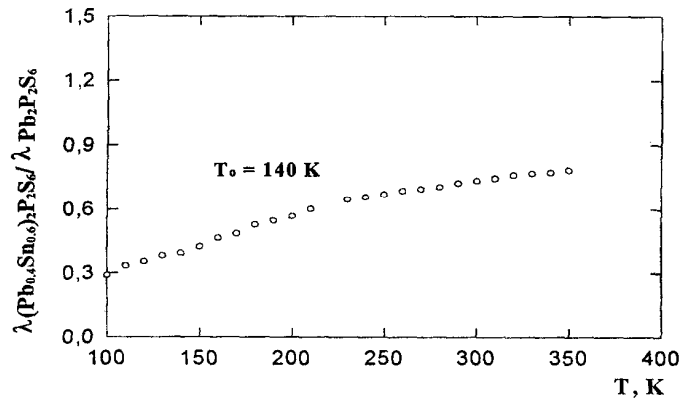

Рис. 3. Зумовлена наявністю фазового переходу аномальна частина залежності $\lambda(T)$ для кристалу $(\text{Pb}_{0.4}\text{Sn}_{0.6})_2\text{P}_2\text{S}_6$

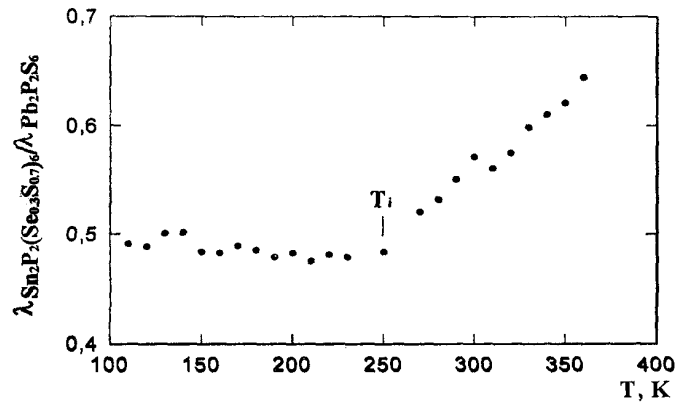

Рис. 4. Зумовлена наявністю фазового переходу аномальна частина залежності $\lambda(T)$ для кристалу $\text{Sn}_2\text{P}_2(\text{Se}_{0.3}\text{S}_{0.7})_2$

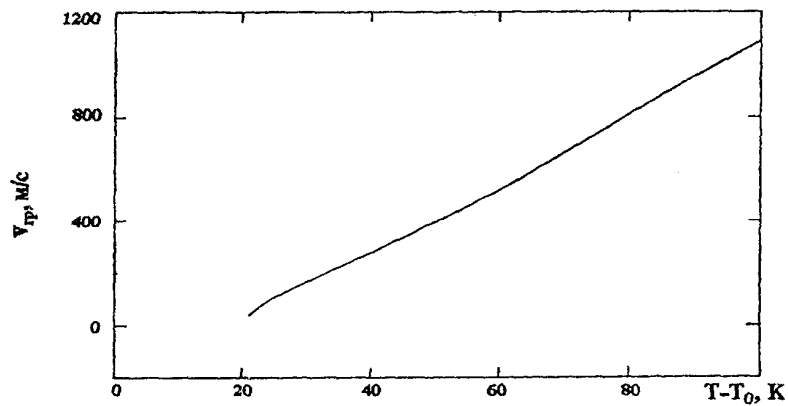

Рис.5. Температурна залежність групової швидкості акустичних фононів, розрахована з використанням співвідношення (1).

Таким чином, зі співставлення результатів досліджень кінетичних і термодинамічних властивостей, а також динаміки ґратки кристалів типу $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}_6$ слідує, що спостережувані аномалії коефіцієнта фоннової теплопровідності при фазових переходах з різним характером (з параелектричної в сегнетоелектричну, або неспівмірну фазу) в основному визначаються суттєвою температурною залежністю середнього значення групової швидкості короткохвильових акустичних фононів, яка зумовлена лінійною взаємодією гілок акустичних фононів з м'якою оптичною гілкою, частота

якої зменшується при наближенні температури кристалу до T_0 чи T_1 .

Наявність ефективної лінійної взаємодії акустичних фононних гілок з плоскою гілкою м'яких оптичних фононів пов'язана з близькістю фазових переходів у досліджуваних сполуках до точки Ліфшица на діаграмі станів. Для більш повного опису теплопровідності кристалів типу $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}_6$ необхідний розвиток моделі фононного транспорту, яка б враховувала взаємодію фононів з релаксаційною динамікою катіонів олова.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Берман Р. Теплопроводность твердых тел. М., "Мир", 1979, 276 с.
2. Высоканский Ю.М., Сливка В.Ю. Сегнетоэлектрики семейства $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}_6$. Свойства в окрестности точки Лифшица. Львів, 1994, 261 с.
3. Аль - Шуфи К., Ризак В. М., Ризак И. М., Приц И. П., Высоканский Ю.М., Сливка В.Ю. Теплопроводность сегнетоэлектрика $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}_6$ в интервале температур 4.2 - 370 К. ФТТ, 1993, т. 35, N 8, с. 2122 - 2127.
4. Rizak V.M., Al-Shoufi K., Rizak I.M., Bokotey A.A., Vysochanskii Yu.M., Slivka V.Yu. Thermal conduction of $\text{Sn}(\text{Pb})_2\text{P}_2\text{S}(\text{Se})_6$ - like compounds. *Ferroelectrics*, 1997, v.192, p. 167-175.
5. Rizak V.M., Al-Shoufi K., Rizak I.M., Vysochanskii Yu.M., Slivka V.Yu. On the origin of the anomalies in the temperature dependences of thermal conduction in $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}_6$ - like crystals at the phase transitions. *Ferroelectrics*, 1997, v. 192, p. 177-185.
6. Eijt S.W.H., Currat R., Lorenzo I. E., Saint - Gregoire P., Katano S., Janssen T., Hennion B., Vysochanskii Yu.M. Soft modes and phonon interactions in $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}_6$ studied by means neutron scattering. *Eur. Phys.: Condens. Matter.*, 1998, v. 10, p. 4811- 4844.
7. Eijt S.W.H., Currat R., Lorenzo I. E., Saint - Gregoire P., Hennion B., Vysochanskii Yu.M. Soft modes and phonon interactions in $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}_6$ studied by means neutron scattering. *Eur. Phys. I.B.*, 1998, v. 5, p. 169-178.
8. Morija K., Kuniyoshi H., Tashita K., Ozaki Y., Yano S., Matsko T. Ferroelectric phase transitions in $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}_6$ and $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{Se}_6$ crystals. *I. Phys. Soc. Jap.*, 1998, v. 67, №10, p. 3505-3511.
9. Israel R., de Gelder R., Smits I.M.M., Beurskent P.T., Eijt S.W.H., Rasing Th., van Kempen H., Maior M.M., Motrja S.F. Crystal structures of $\text{Sn}_2\text{P}_2\text{S}_6$ in the ferroelectric and paraelectric phase. *Z. für Kristallographie*, 1998, v. 213, p. 34-41.
10. Dvorak V. Mixing of acoustic and soft optic modes in ferroelectric BaTiO_3 . *Phys. Rev.*, 1968, v. 167, N 2, p. 525 - 528.